
Politološka istraživanja

Izvorni znanstveni članak
329(497.5)“199”

Stranački i ideološki identiteti

VLADIMIR VUJČIĆ*

Sažetak

U ovome radu pokušali smo istražiti strukturalne, vrijednosne, ideološke i performacijske osnove strančarstva. Pri tome smo se ugledali na modele i rezultate istraživanja poznatih znanstvenika poput Ingleharta, Klingemanna, Knutsena i drugih koji su značajan dio svojih istraživanja posvetili odnosu navedenih pojava. Empirijsko istraživanje provedeno je na uzorku hrvatskih studenata 1998./99. Upotrebom kompleksnih modela analize među navedenim varijablama pokazali smo da je ideološko (lijevo-desno) opredjeljenje važnije za izbornu opredjeljenje hrvatskih studenata od vrijednosnih (religiozno-sekularnih, lijevo-desnog materijalizma i materijalizma-postmaterijalizma) orijentacija. Dalje je pokazano kako je stranačko opredjeljenje važnije, a to se slaže s rezultatima europskih istraživanja, za objašnjenje ideologije od vrijednosnih orijentacija. Međutim, ono što je ovdje najvažnije jest rezultat da su dvije varijable (procjena demokratske performace sustava i ideološko lijevo-desno opredjeljenje) relativno najznačajnije varijable za objašnjenje stranačkog identiteta i izbornog opredjeljenja hrvatskih studenata. Pokazalo se, naime, da lijeve i opozicijske stranke u Hrvatskoj mogu računati na više lijevo orijentirane studente i one koji su istovremeno nezadovoljniji načinom funkcioniranja demokracije u Hrvatskoj, te koji su više sekularno i postmaterijalistički opredijeljeni. Primijenjeni načini analize mogu pridonijeti boljoj razradi teorije strančarstva (stranačkih identiteta i izbornih opredjeljivanja) i modela političkih polarizacija u društvu. A to je svakako jedan od glavnih zadataka moderne političke znanosti.

Stranački i ideološki identitet dva su atributa kojima se određuje dio demokratske političke kulture građana. Pojam stranačkog identiteta (*party identification*) u literaturu i praksu uveli su američki znanstvenici A. Campbell, P. E. Converse, W. E. Miller i D. E. Stokes (1960.), radi mogućnosti procjene vezanosti birača za političku stranku i predviđanja vjerojatnoće glasanja za određenu stranku¹. Harrop i Miller (1987.)

* *Vladimir Vujčić*, redoviti profesor Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu na predmetima Opća pedagogija, Didaktika i Metodika političkog obrazovanja.

¹ A. Campbell, P. E. Converse, W. E. Miller, D. E. Stokes, *The American Voter*, New York: Kohn Wiley, 1960.; A. Campbell, P. E. Converse, W. E. Miller, D. E. Stokes, *Elections and the Political Order*, New York: John Wiley, 1966.

zaključili su, nakon analize upotrebe ovoga pojma izvan SAD-a, da “model stranačke identifikacije ostaje centralan za analizu izbornog ponašanja”². Dalje su istaknuli kako pojam stranačke identifikacije osigurava preciznu mjeru za stranačko prestrojavanje (razvrstavanje) (*dealignment*) i inicijalnu eksplanaciju promjenljivosti (*volatility*). Osigurava najjednostavniju metodu za “razlikovanje kratkoročnih i dugoročnih izbornih trendova. Objašnjava mnogo od onoga kako birači interpretiraju političku informaciju. Povrh svega, on objašnjava zašto čak u doba prestrojavanja većina birača (*voters*) nastavlja podržavati od izbora do izbora istu stranku”³.

R. J. Johnston i C. J. Pattie (1997.) također tvrde da je pojam stranačke identifikacije centralna mjera za proučavanje veze između birača i stranaka, bez obzira na stanovite fluktuacije u toj vezi. Na osnovi podataka iz longitudinalne studije o modelima fluktuacije u stranačkoj identifikaciji u V. Britaniji oni su zaključili da postoji dokaz o znatnoj varijabilnosti u jačini identifikacije birača s tri glavne političke stranke u ovoj zemlji, što u svakom slučaju sugerira potrebu istraživanja uzroka i značenja povezanih s takvom fluktuacijom⁴.

Može se, dakle, reći da stranački identitet služi za objašnjavanje veze između glasača i stranaka, ali da i pojava fluktuacije u biračkom tijelu, tj. promjenljivost birača na izborima, utječe na potrebu istraživanja uzroka i političkog značenja takvih fluktuacija. Već su Campbell i suradnici (1960.) podijelili u dva tipa faktore koji utječu na odluke birača i izborne rezultate – kratkoročne i dugoročne faktore. Kratkoročni faktori vežu se za probleme, kandidate i uvjete koji važe za date izbore, a dugoročni za distribuciju stranačke identifikacije unutar elektorata (izbornog tijela). Tako su spomenuti autori empirijskim putem ustanovili da je stranačka identifikacija bila znatno stabilnija u izbornom opredjeljenju od stavova prema raznim društvenim problemima (sporovima) i kandidatima. Stranačka je identifikacija, dakle, pokazala jak utjecaj na individualne izborne odluke izravno i neizravno, preko njenog utjecaja na stavove o problemima i kandidatima. Neka recentnija istraživanja u SAD-u potvrdila su kako je stranačka identifikacija bila stabilnija od drugih političkih stavova i pokazala je mnogo jači utjecaj na te stavove, nego što su oni to isto pokazali na stranačku identifikaciju u vrijeme jedne izborne kampanje. Na temelju tih rezultata A. I. Abramowitz i K. L. Saunders (1998.) zaključili su kako “distribucija stranačke identifikacije ostaje ključni utjecaj na rezultate izbora u SAD-u”⁵. R. Inglehart i H. D. Klingemann (1976.) ustanovili su da među zapadnim Europljanima individualni osjećaj pripadanja lijevoj ili desnoj političkoj orijentaciji odražava stranačku afilijaciju (stranački identitet) više nego preferencije određenih problema ili vrijednosne orijentacije. Istraživanja ovih autora pokazala su kako je lijevo-desno opredjeljenje sadržavalo značajnu vrijednosnu komponentu u sva-

² M. Harrop, W. L. Miller, *Elections and Voters: A Comparative Introduction*, London: Macmillan, 1987., str. 145.

³ M. Harrop, W. L. Miller, 1987., *op. cit.*, str. 145.

⁴ R. J. Johnston, C. J. Pattie, *Fluctuating Party Identification in Great Britain: Patterns Revealed by Four Years of a Longitudinal Study*, *Politics*, Vol. 17, br. 2, 1997, str. 67.

⁵ A. I. Abramowitz, K. L. Saunders, *Ideological Realignment in the U. S. Electorate*, *The Journal of Politics*, Vol. 6, br. 3, 1998., str. 634.

koj zemlji zapadne Europe, ali su korelacije sa stranačkim opredjeljenjem (stranačkim identitetom) bile barem dvostruko veće⁶. Tako je stranačka komponenta bila važnija za lijevo-desno opredjeljenje nego vrijednosna komponenta.

Navedeni podaci pokazuju da se stranački identitet mora uzimati vrlo ozbiljno u razmatranju izbornih ponašanja građana. Istraživanja, dakle, pokazuju da stranački identitet utječe na izborna opredjeljenja ljudi i na njihova ideološka opredjeljenja (tj. na lijevo-desno opredjeljenje). Kako su mnoga istraživanja pokazala važnost lijevo-desnog opredjeljenja (tj. ideologije) na izborna ponašanja, bilo je nužno istraživati kakav je odnos stranačke komponente i lijevo-desnog opredjeljenja na izborna ponašanja građana (tj. na njihovo izborna opredjeljenje). Međutim, stječe se dojam da u literaturi još uvijek vlada pojmovno šarenilo i pojmovna nekonzistentija u odnosu prema stranačkom identitetu i ideološkom identitetu. A to su, po svemu sudeći, dvije najvažnije varijable za dugoročniju predikciju izbornog opredjeljivanja građana. Zbog toga, ali i drugih razloga, bilo bi nužno precizno definirati sve pojmove, pa onda istraživati veze i odnose među njima kao empirijskim činjenicama. Sada samo recimo da strančarstvo u ovome radu koristimo na dva načina – kao stranački identitet (političku preferenciju ili simpatiziranje neke stranke) i kao izborna opredjeljenje (predviđeno glasovanje za neku stranku ili stvarno glasovanje za neku od političkih stranaka u vrijeme izbora).

Dok je stranački identitet relativno lako odrediti, za pojam ideologije to se ne bi moglo reći⁷. Upravo je to razlog zbog kojeg politički znanstvenici istražuju ne samo odnos između stranačkog identiteta i izbornog opredjeljenja nego još sustavnije istražuju odnose između ideološkog i izbornog opredjeljenja. Dok su, na primjer, Inglehart i Klingemann ustanovili, kako smo već rekli, da u Zapadnoj Europi lijevo-desno opredjeljenje odražava mnogo više stranačku preferenciju nego preferencije problema (*policy* preferencije) ili vrijednosne orijentacije, istraživanja Abramowitza i Saundersa (1998.) u SAD-u pokazala su da je u ovoj zemlji između 1992. i 1994. došlo do promjene tako da je ideologija bila značajnija za stranačku preferenciju, nego obratno. U svakom slučaju, nastaju vrlo složeni i zamršeni odnosi između stranačkog identiteta, ideologije i izbornog opredjeljenja. Idealno bi bilo kad bi postajao sklad između ove tri varijable, ali to vrlo često nije tako u praksi. Razlog tome može biti taj što građani pogrešno opažaju ideologiju (*policy* preferencije) stranke koju preferiraju ili zato što imaju iskrivljenu sliku o vlastitoj ideološkoj poziciji. Zato su važna istraživanja o odnosu ideoloških pozicija samih stranaka i ideoloških orijentacija samih građana. Sve u svemu, stranački identitet vrlo je zamršena pojava. Ako stranački identitet mnogo bolje objašnjava izborna i ideološka opredjeljenja, kako je onda u SAD-u otkriveno da je ideološko opredjeljenje objašnjavalo bolje stranačko opredjeljenje, nego obratno. Razlog može biti u činjenici nejasnog odnosa između stranaka, nedostatne političko-ideološke diskriminativnosti između stranaka, pa ta nejasnoća utječe na izbor “pogrešne” stranke; naime, na izbor stranke koja ne odgovara ideološkom opredjeljenju pojedinaca. Tako pojedinci moraju promijeniti stranku ili svoje ideološko opredjeljenje. Ovaj proces pre-

⁶ R. Inglehart, H. D. Klingemann, Party Identification, Ideological Preference and the Left-Right Dimension among Western Mass Publics, u I. Budge, I. Crewe, D. Farlie (ur.), *The Party Identification and Beyond. Representations of Voting and Party Competition*, London: Wiley, 1976., str. 260.

⁷ Vidjeti o tome u A. Heywood, *Politics* (poglavlje: Political Ideologies), Macmillan, 1997., str. 40-62.

svrstavanja može dovesti do činjenice da ideologija postane važnija za stranački identitet, nego stranački identitet za ideologiju. A to je upravo ono što se u SAD-u dogodilo 1994. godine.

Rezultati nekih istraživanja izvora izbora stranke

Znanstvenike sve više zanima koji su to faktori što najviše utječu na stranački identitet i na ideološko opredjeljenje ljudi. To je zato što su to dvije varijable koje utječu dugoročno, a ne kratkoročno, na izborna opredjeljenja ljudi. Upravo je to razlog što imamo sve više znanstvenih radova koji istražuju izvore stranačke identifikacije, izbornog opredjeljenja, te ideološke orijentacije. Pojavljuju se radovi o izvorima izbora stranke (Knutsen, 1995.), o konfliktnom modelu izbora stranke (Knutsen i Scarbrough, 1995.), o stranačkim i vrijednosno utemeljenim komponentama lijevo-desnog samopozicioniranja (Knutsen, 1997.), stranačkim ideološkim pozicijama i ideološkim orijentacijama birača (H. D. Klingemann, 1995.), ideološkom presvrstavanju u SAD-u (Abramowitz i Saunders, 1998.), itd. Sve su to vrlo složena i sofisticirana istraživanja stranačkog identiteta, izbora stranke i ideološkog opredjeljenja.

Ovdje ćemo pokušati pokazati osnovne rezultate istraživanja vezane uz izbor stranke. O tome postoji više radova, ali nekoliko studija spada danas u ključne i najkompleksnije o tome. Riječ je o studiji O. Knutsena o izboru stranke, te o studiji Knutsena i Scarbroughove o kompleksnom konfliktnom modelu izbora stranke, kao i o studiji Abramovitz i Saundersa o ideološkom presvrstavanju u SAD-u, tj. o utjecaju ideologije na izbor stranke, odnosno na stranački identitet ljudi. Ovdje se može donekle uključiti i studija o ideološkim pozicijama stranaka i ideološkim pozicijama njihovih pristaša.

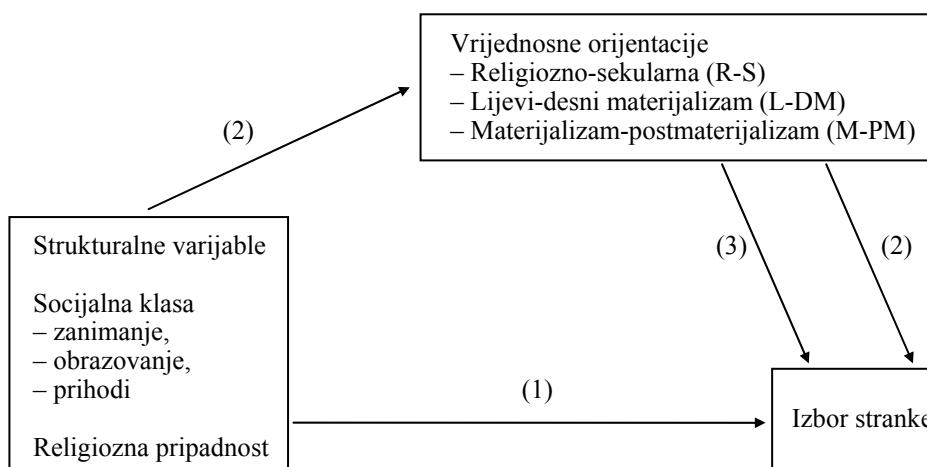
O. Knutsen i E. Scarbrough razradili su tzv. *konfliktni model* za objašnjenje stranačkog identiteta (izbora stranke). Prije definiranja samog modela oni su objasnili pojmove političkog i vrijednosnog raskola. Pri tome polaze od teze da političke stranke nisu samo “posljedica” socijalnih snaga i podjela u društvu već da su one glavni agenti u transformiranju socijalnih sukoba u društvu u političke konflikte i podjele. Raskoli ili rascjepi u društvu mogu biti ukorijenjeni u socijalnim podjelama (klasnim, religioznim, itd.), zatim u vrijednosnim podjelama, te u primarno političkim podjelama. Knutsen i Scarbrough tvrde da njihov pojam “političkog raskola” (*cleavage politics*) obuhvaća tri varijable ili dimenzije: 1. socijalnu strukturu, 2. vrijednosne orijentacije i 3. stranačku potporu.

Politički raskol je izraz rascjepa u socijalnoj strukturi i vrijednosnim orijentacijama zajedno (a ne samo u jednoj od tih komponenti), što utječe na političke raskole te tako na pojavu političkih stranaka i vezivanja ljudi za te stranke. Međutim, “vrijednosni raskol” (*value cleavage*) jest isključivo izraz promjena u vrijednosnim orijentacijama. Bitna razlika između “političkog raskola” i “vrijednosnog raskola” u tome je što politički raskol uglavnom reflektira socijalne i vrijednosne podjele u društvu, dok bi vrijednosni raskol trebao, kako su to teorijski osmislili predstavnici “nove politike” (Inglehart i njegovi suradnici), stvarati podjele među socijalnim grupama i unutar njih. Dok je, dakle, kako tvrde autori, dinamika političkog raskola ukorijenjena u socijalnoj strukturi i vrijednosnim orijentacijama zajedno, dinamika “novoga” ili “vrijednosnog”

raskola nalazi se primarno u vrijednosnim orijentacijama koje rezultiraju u socijalne i političke konflikte. Autori također tvrde da novom “vrijednosnom raskolu” nedostaju dvije karakteristike koje konstituiraju klasični raskol – nedostaje mu utemeljenje u relativno trajnoj socijalnoj podjeli u društvu i institucionalna organizacija. Zato je materijalističko-postmaterijalistička opozicija, kao nova vrijednosna orijentacija, manje izgledna da rezultira u nove društvene sukobe. Dok raskolni model ukazuje na relativno robustno strukturiranje politike masa, “nova politika” pokazuje fluidnije odnose između socijalnih grupa, vrijednosnih orijentacija i stranačkih preferencija.

Autori su pretpostavili da će u skladu s tezama “nove politike” ili nove vrijednosne podjele u društvu doći do opadanja uloge raskolnog modela u objašnjavanju stranačke preferencije, te da će doći do porasta uloge vrijednosnih orijentacija, naročito materijalističko-postmaterijalističkih, u objašnjenju te preferencije. U skladu s tim oni su predložili tzv. konfliktni model za objašnjenje izbora stranke (*Model 1.*).

Model 1. Konfliktni model izbora stranke

Ovaj model izbora stranke sastoji se od tri tipa konfliktnih varijabli, koje u međusobnom odnosu tvore tri tipa glasovanja na izborima. Konfliktno varijable izvedene su iz socijalno-strukturalnog rascjepa i vrijednosti za objašnjenje glasovanja. Strukturalne varijable, kao osnova socijalnog konflikta, čine socijalno-klasne varijable (zanimanje, obrazovanje i prihodi), te religiozna denominacija, dok mjere vrijednosnog konflikta čine tri vrijednosne orijentacije (religiozno-sekularna, lijevi-desni materijalizam i materijalističko-postmaterijalistička orijentacija). Svaka od navedenih skupina varijabli tvori različite načine utjecaja na izbor stranke.

Svaka skupina varijabli djeluje izravno, dok je skupina strukturalnih varijabli istovremeno posredovana utjecajem vrijednosnih varijabli. Tako, strelica (1) pokazuje izravni utjecaj strukturalnih varijabli na izbor stranke ili na glasovanje za neku stranku. Pojedinci u ovom slučaju biraju stranku zbog klasnog ili religiozno-konfesionalnog interesa – zbog svoje socijalno-klasne pozicije ili religioznog identiteta, iako ne moraju dijeliti iste vrijednosne orijentacije. Strelica (2) pokazuje tzv. raskolno glasovanje: članovi strukturalno određenih socijalnih grupa prihvaćaju neke vrijednosne orijentacije i podržavaju određenu stranku zbog tih vrijednosti. Na primjer, članovi radničke klase podržavaju socijaldemokratske stranke zato što one zastupaju vrijednosti lijevog materijalizma (socijalnu zaštitu, kontrolu proizvodnje i tržišta, industrijsku demokraciju, itd.). Strelica (3) označava putanju vrijednosnog glasovanja, jer se ovdje izbor stranke objašnjava izravnim djelovanjem vrijednosnih orijentacija, pri čemu strukturalne varijable imaju malo utjecaja u takvom glasovanju. Na primjer, to je slučaj kad postmaterijalisti (oni koji ne favoriziraju materijalističke vrijednosti, već tzv. postmaterijalističke u kojima dominiraju zahtjevi za političkom participacijom, samoizražavanjem, te humanizacijom međuljudskih odnosa i zaštitom prirode i ljudskog okoliša) podržavaju stranke zelenih ili neke lijeve stranke, itd.

Tako, dakle, nezavisne varijable u modelu (socijalno-strukturalne i vrijednosne orijentacije) imaju različite uloge u trima navedenim putanjima glasovanja ili izbora stranke: 1. socijalna struktura ima izravni utjecaj na izbor stranke, ali i posredni preko vrijednosnih orijentacija; 2. vrijednosne orijentacije imaju izravni utjecaj, ali vrše i posredujuću pojačavajuću ulogu za strukturalne varijable. Autori ovog modela pošli su od hipoteze da strukturalno glasovanje u Europi značajno opada, da se raskolno glasovanje smanjuje, a da vrijednosno glasovanje raste. Pretpostavili su da će vrijednosno glasovanje rasti u razvijenijim društvima i u društvima s više efektivnih političkih stranaka.

Ovdje iznosimo samo neke najznačajnije rezultate iz opsežne analize ovih autora. Rezultati pokazuju da je prosječni utjecaj (specifični regresijski koeficijenti) za različite zemlje Europe u 1981. godini bio 0,11 za strukturalni tip glasovanja, 0,15 za raskolni tip glasovanja, te 0,17 za vrijednosno glasovanje. Prosječni doprinos strukturalnog glasovanja za 1990. bio je 0,09, raskolnog glasovanja 0,13, te vrijednosnog glasovanja 0,20. Prema tome, strukturalno glasovanje objašnjava oko 21-26% ukupne eksplanatorne moći navedenog modela, raskolno glasovanje objašnjava oko 30-35%, a vrijednosno glasovanje nekih 40-50%. Tako se može općenito zaključiti da su vrijednosno glasovanje i raskolno glasovanje rasprostranjeniji u zemljama zapadne Europe nego strukturalno glasovanje. Rezultati su pokazali da je strukturalno glasovanje karakteristično za manje razvijene zemlje (Irska, Portugal), vrijednosno glasovanje objašnjava oko pola eksplanatorne moći navedenog modela, osobito u Norveškoj, Švedskoj, Britaniji, pa u Danskoj, Njemačkoj, Francuskoj itd, a najmanje u Belgiji, Portugalu i Nizozemskoj. Raskolno glasovanje je najrazvijenije u Nizozemskoj (ona je kao stereotip raskolne politike – ovdje je 53% eksplanatorne moći modela objašnjeno ovim glasova-

njem); ovaj tip glasovanja najmanje je zastupljen u Irskoj, Portugalu, Britaniji, Njemačkoj⁸, itd.

Moglo bi se, dakle, zaključiti kako je vrijednosno glasovanje najzastupljenije u najrazvijenijim europskim državama, dok je strukturalno glasovanje najzastupljenije u manje razvijenim državama zapadne Europe. Raskolno glasovanje dominira u razvijenijim, ali prije svega u politički pluralnim i polupluralnim društvima. Analiza pokazuje kako je vrijednosno glasovanje postupno raslo, raskolno glasovanje je opadalo, dok je strukturalno glasovanje bilo stabilno, ali na relativno niskoj razini utjecaja.

Na kraju svoje vrlo kompleksne analize Knutsen i Scarbrough zaključuju kako su vrijednosne orijentacije važnije nego strukturalne za izbor stranke, te da je općenito u nekim zemljama uloga vrijednosnih orijentacija porasla od 1973. do 1990. Iz toga se zaključuje kako je vrijednosno glasovanje rasprostranjenije od strukturalnog i raskolnog glasovanja. Ipak autori oprezno zaključuju da nisu ustanovili neki opći pad u utjecaju strukturalnih varijabli, niti opći porast u utjecaju vrijednosnih orijentacija. Prije je na djelu stabilnost u utjecaju navedenih varijabli nego velike promjene, iako je utjecaj vrijednosnih orijentacija značajno porastao. Autori smatraju da rezultati ukazuju na važan opći zaključak: *osnova izbora stranke stabilnija je nego što su to pokazali predstavnici "nove politike" (novih vrijednosnih polarizacija)*. Strukturalna osnova političkog konflikta izgleda posve stabilna, iako je utjecaj strukturalnih varijabli postao manje značajan, a samostalni utjecaj vrijednosnih orijentacija postao je veći. Vrijednosno glasovanje je zastupljenije u razvijenijim zemljama (nordijske zemlje, Britanija, Njemačka), strukturalno u manje razvijenim, a raskolno glasovanje u zemljama povijesno utemeljenog "segmentarnog pluralizma" (Nizozemska, Belgija), itd.

Budući da su vrijednosne orijentacije tako značajne za izbor stranke, bilo je potrebno napraviti i posebnu analizu utjecaja značajnijih vrijednosnih orijentacija na stranačko opredjeljenje ljudi. Taj je zadatak obavio O. Knutsen (1995.). Ovdje ćemo iznijeti samo osnovne rezultate njegovog "vrijednosnog modela" izbora stranke. Teoretičari "nove politike", a naročito R. Inglehart, posvetili su veliku pozornost istraživanju utjecaja vrijednosnih orijentacija na izbor stranke. Prema Inglehartu, postoje tri skupine varijabli koje izazivaju političke konflikte i rascjepe u društvu: *predindustrijske* varijable (koje su uglavnom askriptivne, kao što su religija, jezik, etnicitet), *industrijske* varijable (kao ostvarene varijable, a uključuju prije svega zanimanje, obrazovanje, prihode, te članstvo u sindikatima i sl.), i *postindustrijske* varijable (riječ je o vrijednosnim orijentacijama koje se temelje na postmaterijalističkim potrebama ljudi). Ove posljednje varijable (vrijednosne orijentacije) konstitiraju novi tip političke polarizacije u društvu – polarizacije između materijalističkih i postmaterijalističkih vrijednosnih orijentacija. Dok predindustrijskom društvu odgovara religiozno-sekularna polarizacija, industrijskom odgovara ekonomska polarizacija koja se iskazuje u obliku lijevog i desnog materijalizma (L – DM), postindustrijskom društvu odgovara i odgovarat će polarizacija koja će se temeljiti na razlici između ekonomskih potreba i interesa te postekonomskih potreba i interesa ljudi. Inglehart je vidio ovo kretanje prema materijalističko-postmaterijalističkoj (M-PM) polarizaciji u društvu i kao stupnjeve razvoja od

⁸ O. Knutsen, E. Scarbrough, Cleavage Politics, u J. W. Deth, E. Scarbrough, *The Impact of Values*, Oxford Univ. Press, 1995., str. 513-515.

predindustrijskog k postindustrijskom društvu. Proces promjene po njemu se može opisati kao kretanje od “klasno osnovanog prema vrijednosno osnovanom modelu političke polarizacije”⁹.

O. Knutsena je zanimalo kako ove vrijednosne orijentacije, koje odgovaraju stupnjevima industrijskog razvoja društva, utječu na izbor stranke u zemljama zapadne Europe. A to je upravo ono što nas ovdje i zanima. Za izbor stranke kao zavisnu varijablu koristio je podatke o predviđanju izbornog opredjeljenja (kad bi se uskoro održavali izbori za koju bi stranku najvjerojatnije glasovali), zatim podatke o stvarnom glasovanju za neku od političkih stranaka, te podatke o preferenciji neke stranke. Istraživanje je provedeno za 13 zemalja zapadne Europe za razdoblje od 1973. do 1990.

Knutsen je proveo bivarijantnu analizu utjecaja svake pojedine vrijednosne orijentacije na izbor stranke, te multivarijantnu analizu radi procjene relativnog utjecaja svake vrijednosne orijentacije na zavisnu varijablu. Prvo je istražio utjecaj religiozno-sekularne orijentacije na izbor stranke. Pošao je od teze da je religiozno-sekularni raskol u društvu vezan prije svega za vrijednosti i kulturalne identitete (religijske, jezične, etničke). Ovaj raskol ima i svoj institucionalni oblik (Crkva prema drugim socijalnim organizacijama). Neka empirijska istraživanja ukazala su na važnost religijskog raskola (na primjer, katoličkog i protestantskog opredjeljenja) za političke polarizacije u zapadnim društvima. Tako su, primjerice, neke studije 1960-ih pokazale da je religijska podjela, a ne toliko klasna, bila glavna osnova političkih polarizacija i političkog strančarstva u zapadnom svijetu.¹⁰ Istraživanje O. Knutsena pokazalo je kako je utjecaj religiozne orijentacije bio jači na izbor stranke u katoličkim i konfesionalno mješovitim zemljama nego u protestanskim zemljama. Na primjer, u Britaniji 1990. korelacija (eta) između religiozne orijentacije (nasuprot sekularnoj) i izbora stranke iznosila je samo 0,16, dok je u Belgiji tada bila čak oko 0,45¹¹.

U literaturi *lijevo-desno materijalističko* vrijednosno usmjerenje (L-DM) najprije odražava klasne konflikte u industrijskom društvu. Konflikte koji stoje u osnovi ove vrijednosne polarizacije izraz su podjela oko vlasništva nad proizvodnim snagama u društvu, distribuciji plaća i resursa te kontroli tržišta i poduzetništva. Lijevi materijalizam vezan je za sadržaj socijalne države, dok je desni materijalizam vezan za sadržaje poduzetništva, tržišta i individualizacije odgovornosti za život u cjelini. Polarizacija je vezana isključivo za ekonomske interese i potrebe ljudi, ali na različitim osnovama – na osnovama egalitarizacije ili stroge diferencijacije. Knutsen polazi od hipoteze da će ova vrijednosna orijentacija (L-DM) grupirati pristaše stranaka prema konvencionalnom lijevo-desnom ideološkom opredjeljenju. Tako se pretpostavlja da će komunističke i socijalističke stranke imati najviše pristaša i birača iz korpusa s lijevim materijalizmom,

⁹ R. Inglehart, *The Changing Structure of Political Cleavages in Western Society*, u R. Dalton, S. Flanagan, i P. Beck (ur.); *Electoral Change in Advanced Industrial Democracies: Realignment or Dealignment?* Princeton: Princeton Univ. Press, 1984., str. 26-33.

¹⁰ R. Rose, D. Urwin, *Social Cohesion, Political Parties, and Strains in Regimes*, *Comparative Political Studies*, br. 2, 1969., str. 12.

¹¹ O. Knutsen, *Party Choice*, u J. W. Deth, E. Scarbrough (ur.), *The Impact Values*, Oxford Univ. Press, 1995., str. 466.

dok će konzervativne stranke imati pristaše iz korpusa desnoga materijalističkog usmjerenja. Lijeve stranke tradicionalno naglašavaju državni intervencionizam u ekonomiji i distribuciji, ekonomsko planiranje, javno vlasništvo, industrijsku demokraciju u veliki javni sektor. Na polu desnog materijalizma nalaze se birači liberalnih, konzervativnih i demokršćanskih stranaka, itd. Knutsenovi rezultati potvrdili su hipotezu kako u svim ispitanim zemljama socijalističke i komunističke stranke imaju birače koje karakterizira lijevo materijalističko usmjerenje. Tako je, na primjer, u Danskoj veza između lijevog materijalizma i izbora stranke iznosila za 1990. oko 0,55, dok je za Njemačku ta ista veza iznosila samo 0,30. Dakle, bivarijantna analiza pokazuje da je utjecaj lijevo-desnog materijalizma na izbor stranke vrlo značajan. A to znači da su i dalje varijable industrijskog raskola važne za stranačko polariziranje u Europi, bez obzira na to što postoje značajne međunacionalne razlike u tome.

Materijalističko-postmaterijalističke vrijednosne orijentacije bi prema teoriji “nove politike” trebale postati glavna konfliktna linija raskola u postindustrijskim društvima. Zato će ove vrijednosti, prema hipotezi, imati sve veću ulogu i u političkoj polarizaciji u zemljama zapadnih demokracija. Ove bi vrijednosne orijentacije trebale zamijeniti tradicionalne socijalno-klasne (tj. ukupne strukturalne) raskole, koje su u svojim radovima naročito dobro opisali Lipset i Rokkan¹². Knutsen smatra da će ove vrijednosne orijentacije potaći nova raslojavanja u zemljama zapadne demokracije, te da će utjecati na stvaranje novih stranaka i novih odnosa između stranaka i birača. U 1990. utjecaj postmaterijalizma bio je najjači u Danskoj ($r = 0,46$) i Njemačkoj ($r = 0,41$), a najslabiji u Portugalu ($r = 0,16$), Irskoj ($r = 0,20$), Italiji ($r = 0,28$)¹³.

Zanimljivo je, međutim, kakav je relativni utjecaj (doprinos) ovih vrijednosnih orijentacija na izbor stranke. Rezultati su pokazali da je utjecaj lijevog materijalizma na izbor stranke bio gotovo najjači u svim ispitanim zemljama (u Danskoj, Norveškoj, Švedskoj, Britaniji, Francuskoj, Islandu). Međutim, utjecaj religiozne orijentacije u odnosu na sekularnu bio je najjači u većini katoličkih zemalja (Belgija, Italija, Španjolska). Njemačka je jedina zemlja u kojoj su postmaterijalističke vrijednosne orijentacije imale jači utjecaj na izbor stranke od ostale dvije orijentacije.

Knutsen uočava i stabilnost utjecaja vrijednosnih orijentacija tijekom vremena (od 1973. do 1990.), osobito lijevo-desnog materijalizma i religioznih orijentacija. Osobito je važan stabilan utjecaj lijevog i desnog materijalizma. Na osnovi toga on je zaključio da političke elite u Zapadnoj Europi moraju i *dalje voditi računa o ekonomskim interesima i polarizacijama ljudi u društvu*. Ako bi se to zapostavljalo, moglo bi generirati “oštre sukobe između političkih elita i masa”¹⁴. Međutim, uspon postmaterijalističkih orijentacija i utjecaja još je veći izazov za političke elite u društvu. Ove nove interese treba akceptirati u izbornim programima i institucionalnim političkim aranžmanima,

¹² S. M. Lipset, S. Rokkan, *Cleavage Structure, Party Systems, and Voter Alignments: An Introduction*, u S. M. Lipset i S. Rokkan (ur.), *Party Systems and Voter Alignments*, New York: The Free Press, 1967..

¹³ O. Knutsen, *Party Choice*, u J. W. Deth, E. Scarbrough, *The Impact of Values*, Oxford Univ. Press, 1995., str. 484-485.

¹⁴ O. Knutsen, 1995., *op. cit.*, str. 491.

iako socijalno-klasne podjele i interesi na toj osnovi još uvijek dominiraju u iskazivanju političkih lojalnosti europskih građana.

Utjecaj vrijednosnih orijentacija na izbornu opredjeljenje europskih građana i hrvatskih studenata

Ovdje nas je zanimalo koliko vrijednosne orijentacije, kao što je to uostalom zanimalo Ingleharta, Knutsena i druge, utječu na izbornu opredjeljenje hrvatskih studenata (tj. za koju bi oni stranku glasovali ukoliko bi se uskoro održali izbori za Sabor). Zanimalo nas je, također, i to koliko neke strukturalne varijable (tj. socioekonomske, kao što su obrazovanje očeva i financijsko stanje obitelji) utječu na izbornu opredjeljenje studenata, te koliko strukturalne varijable zajedno s vrijednosnim orijentacijama mogu objasniti isto ponašanje.

Najprije ćemo prikazati rezultate analize varijance između izbornog opredjeljenja i temeljnih vrijednosnih i ideoloških orijentacija studenata.

Tablica 1. Utjecaj vrijednosnih orijentacija i ideologije na izbornu opredjeljenje studenata (1998./99.)

Izbornu opredjeljenje	Vrijednosne orijentacije i ideologija (X= sredine):			
	R – S*	L – DM*	M – PM*	L – D*
HDZ	1,74	–,04	8,46	6,45
SDP	2,88	,02	9,19	4,45
HSLŠ	2,38	,25	9,17	4,96
HSS	2,28	–,21	8,76	5,16
LS	2,64	,35	9,11	4,93
HSP	2,13	,14	8,34	7,14
Neka druga	2,27	,08	9,20	5,32
Ne zna, neodlučan	2,40	–,10	9,07	5,16
Korelacije (eta)*	,30	,19	,26	,43
Korelacije (eta)	,25	,18	,21	,36
F-vrijednosti	8,33	1,73	5,42	18,12
Raz. značaj.	p < ,01	p < ,09	p < ,01	p < ,01

Napomena: *Nazivi vrijednosnih orijentacija: R – S (religiozno-sekularna); L – DM (lijevi- desni materijalizam); M – PM (materijalizam-postmaterijalizam); L – D (lijevo-desno opredjeljenje). Korelacije (eta – prvi red) odnose se na ispitanike koji su izabrali neku stranku, dok se korelacije (eta – drugi red) odnose na sve ispitanike. Podaci su aritmetičke sredine za pojedine vrijednosti i ideologiju (za R – S na ljestvici od 1 do 5; za M–PM od 6 do 12; za ideologiju L–D na ljestvici od 1 do 10 i za L–DM na faktorskoj dimenziji gdje “–” označava ispodprosječnu, a “+” iznadprosječnu zastupljenost)

Rezultati ove analize pokazuju da postoji statistički značajna razlika na razini od 0,01 između izbora stranke (tj. anticipiranog izbornog opredjeljenja na sljedećim izbo-

rima za Hrvatski državni sabor) i navedenih vrijednosnih orijentacija, te ideološkog opredjeljenja (ideološkog samopozicioniranja na ljestvici lijevo-desno), osim za lijevi-desni materijalizam (L – DM). Ljevi-desni materijalizam (L – DM) u našem slučaju utemeljen je na mjerama o odnosu prema jednakosti i slobodi, na preferenciji življenja u društvu u kojem su razlike u zaradama male i ograničene ili u društvu u kojem su te razlike velike i neograničene, te na opredjeljenju za red, mir i sigurnost građana u odnosu prema pravu na različitost, takmičenje i osobni uspjeh u društvu. Faktorska analiza pokazala je da su ove tri varijable dosta homogene, da čine jedan poseban faktor u okviru različitih demokratskih vrijednosti. Zapravo, ova vrijednosna orijentacija čini srž odnosa između liberalne i konzervativne demokracije, između onih koji naglašavaju slobodu, tržište i poduzetništvo i onih koji naglašavaju jednakost, socijalnu sigurnost i socijalnu zaštitu.

Rezultati jasno pokazuju da ideologija (ideološko samopozicioniranje) utječe najjače na izborno opredjeljenje hrvatskih studenata. Utjecaj ideologije (L – D) je najjači u oba slučaja – u slučaju kad je u analizu uvedena kategorija neodlučnih i kad je ta kategorija isključena iz analize. Mnoga istraživanja u svijetu pokazuju da postoji jaka veza između ideologije i stranačkog identiteta (bez obzira na to kako se ovaj identitet mjerio ili iskazivao). Već smo upozorili da su A. I. Abramowitz i W. L. Saunders (1998) pokazali kako je utjecaj ideologije na stranački identitet u SAD-u porastao od $r = 0,50$ u 1992. na $r = 0,58$ u 1994. Oni su također pokazali da je ideologija bolje utjecala na stranački identitet između 1992. i 1994. nego što je stranački identitet utjecao na ideologiju. Ovi i naši rezultati upozoravaju na zaključak da ideologija (ideološko opredjeljenje na ljestvici lijevo-desno) ima i dalje važno političko značenje¹⁵, jer dobro objašnjava izborno opredjeljenje ljudi. Upravo je to razlog potrebi istraživanja sadržaja i faktora koji determiniraju ideološko opredjeljenje, tj. lijevo-desno samopozicioniranje. To ćemo iz navedenih razloga ovdje i uraditi.

Prije, međutim, nego prijeđemo na objašnjavanje vrijednosnih i stranačkih osnova lijevo-desnog opredjeljenja treba reći nešto više o utjecaju navedenih vrijednosnih orijentacija na izborno opredjeljenje studenata u nas. Knutsenova istraživanja pokazala su kako religiozno-sekularna orijentacija ima dosta snažan utjecaj na izbor stranke, ali da postoje značajne varijacije među europskim zemljama. Religiozna orijentacija ima najjači utjecaj na izbor stranke u katoličkim i konfesionalno mješovitim zemljama, a najslabiji u protestantskim (na primjer, u Italiji i Francuskoj korelacije eta iznose 0,46 i 0,51 respektivno, dok u Britaniji iznosi samo 0,16). Postoje, dakle, značajne međunarodne razlike u utjecaju religiozne orijentacije na izbor stranke. U našem slučaju (uzorak studenata) utjecaj religiozno-sekularne orijentacije (koja je ovdje mjerena procjenom važnosti religije u osobnom životu) bio je dosta značajan (eta = 0,30). Moglo bi se reći da je ovaj utjecaj negdje oko prosječnog utjecaja u zapadnoeuropskim zemljama.

Druga vrijednosna orijentacija po snazi utjecaja na izbor stranke u hrvatskih studenata jest materijalističko-postmaterijalistička orijentacija (M – PM), jer je u ovome slučaju korelacija (eta) iznosila 0,26 (kad su isključeni neodlučni ili neopredijeljeni kao u Knutsenovu istraživanju). Knutsenova istraživanja pak, pokazala su da je utjecaj M –

¹⁵ Vidjeti o tome opširnije u G. Čular, Koncept lijevog i desnog u empirijskoj političkoj znanosti: značenje, razumijevanje, struktura, sadržaj, *Politička misao*, 1999., br. 1, str. 153-167.

PM orijentacije u europskim zemljama bio prilično varijabilan – tako je u nekoliko zemalja 1990., kao što su Danska, Njemačka, Nizozemska i Island, korelacijski koeficijent (η) premašio razinu od 0,40, dok je u nekim zemljama bio dosta nizak (u Portugalu samo 0,16, u Irskoj 0,20, itd.). Može se, dakle, reći da je utjecaj ove vrijednosne orijentacije na izbor stranke u hrvatskih studenata umjerene jakosti, kao što je to bio slučaj u nekim europskim zemljama (Belgija, Italija, Francuska). Naravno, utjecaj ove orijentacije u hrvatskih studenata nije zadovoljavajući, s obzirom na činjenicu da su visokoobrazovani, kako su mnoga istraživanja pokazala, skloniji ovoj vrijednosnoj orijentaciji od ostalih društvenih slojeva.

Lijevi-desni materijalizam ima najslabiji (statistički neznačajan na razini 0,05) utjecaj na izbornu opredjeljenje u naših studenata. Zanimljivo je, pak, da je ova vrijednosna orijentacija imala u svim zapadnoeuropskim zemljama jači utjecaj na izbor stranke nego materijalističko-postmaterijalistička orijentacija, a u većini zemalja imala je najjači utjecaj općenito. U hrvatskih studenata, međutim, to nije slučaj. Ova orijentacija ne samo što ima najslabiji utjecaj nego taj utjecaj nije ni značajan statistički. Knutsenovo istraživanje je pokazalo da u svim europskim zemljama socijalističke i komunističke stranke imaju najviše birača lijeve materijalističke orijentacije, a to su oni koji zagovaraju ekspanziju javnog vlasništva nad sredstvima produkcije, redukciju nejednakosti u plaćama, veću ulogu države u upravljanju ekonomijom, itd. Iako naša mjera nije u cjelini identična onoj koju je koristio Knutsen, ona i nije tako različita. Knutsenovo istraživanje je, naime, pokazalo kako lijevi-desni materijalizam ima najjači utjecaj u industrijski najrazvijenijim zemljama poput Danske, Švedske, Norveške, Nizozemske, Francuske, a najslabiji u manje razvijenim zemljama, kao što su Portugal, Irska, itd. Zanimljivo je da je jedino u Njemačkoj lijevi-desni materijalizam imao slabiji utjecaj od materijalističko-postmaterijalističke orijentacije.

Dakle, dok je Knutsenovo istraživanje pokazalo da je lijevi-desni materijalizam (L – DM) najznačajnija vrijednosna orijentacija u mnogim europskim zemljama za izbor stranke, naši rezultati pokazuju da ova orijentacija nema veće značenje za izbornu opredjeljenje hrvatskih studenata. Zašto je to tako, teško je reći, ali se može pretpostaviti da studenti, zahvaljujući svojoj dobi, životnom i socijalizacijskom iskustvu, relativno dobrom egzistencijalnom standardu, ne biraju svoje izbornu opredjeljenje prema kriterijima industrijske ili ekonomističke (materijalne) polarizacije, tj. prema ekonomističko-materijalističkim kriterijima, nego prije svega prema religiozno-sekularnim i materijalističko-postmaterijalističkim. To, pak, ne znači da materijalizam nema utjecaja na izbornu opredjeljenje studenata. Takav utjecaj postoji, ali ne kroz polaritet lijevo-desnog materijalizma, nego kroz polaritet materijalizam-postmaterijalizam. Čini se da se u studenata materijalistička konfrontacija u društvu pomiče iz klasičnog klasno utemeljenog konflikta u “konflikt” koji se u tzv. teoriji “nove politike” definira u obliku materijalističko-postmaterijalističke orijentacije. Dakle, materijalizam se ovdje ne konfrontira u obliku lijevog i desnog materijalizma (tj. liberalnog i konzervativnog), nego u obliku razlike između materijalističko-sigurnosne i postmaterijalističko-ekspresivne orijentacije.

Utjecaj vrijednosnih orijentacija i izbornog opredjeljenja na ideološko (lijevo-desno) samopozicioniranje

Ovo pitanje slabog (statistički beznačajnog) utjecaja lijevo-desnog materijalizma na izorno opredjeljenje hrvatskih studenata moguće je možda razjasniti ispitivanjem etiologije lijevo-desnog (L – D) ideološkog opredjeljenja studenata. Možda je to moguće zato što rezultati pokazuju da je upravo lijevo-desno opredjeljenje najznačajnija varijabla u objašnjenju izbornog opredjeljenja naših studenata, a to su pokazala i mnoga slična istraživanja u svijetu. Ovo istraživanje treba pokazati što je glavni vrijednosni sadržaj lijevo-desnog opredjeljenja. Ako se, naime, pokaže da to nije lijevi-desni materijalizam, onda će biti jasno zašto naši studenti ne biraju svoje izorno opredjeljenje (stranku za koju će glasovati) prema “ekonomističko-materijalističkoj” konfrontaciji u društvu, već prema drugim vrijednosnim polarizacijama. Najprije treba pokazati usporedne prosječne rezultate distribucije lijevo-desnog opredjeljenja u hrvatskih studenata i građana Europe.

Tablica 2. Sredine lijevo-desnog opredjeljenja u europskim zemljama i hrvatskih studenata

Zemlje	Sredine za ideološko opredjeljenje
Španjolska	4,49
Italija	4,61
Švedska	4,93
Francuska	5,04
Danska	5,64
Norveška	5,65
Nizozemska	5,68
Luksemburg	5,68
Njemačka	5,68
Britanija	5,72
Belgija	5,78
Irska	6,15
Hrvatska (studenata)	5,49

Napomena: Podaci o izvoru za europske zemlje u H. D. Klingemann 1995.; podaci su aritmetičke sredine na ljestvici lijevo-desnog opredjeljenja od 1 do 10.

Rezultate lijevo-desnog opredjeljenja za različite europske zemlje (podaci iz 1973.) iznio je H. D. Klingemann (1995.) u okviru svoga rada o odnosu između ideoloških pozicija stranaka i birača u ovim zemljama¹⁶. Rezultati u Tablici 2. pokazuju da postoji značajna razlika između zemalja u ideološkom samopozicioniranju građana, ali i činjenicu da u većini zemalja građani u prosjeku tendiraju prema centru. Rezultat po-

¹⁶ H. D. Klingemann, Party Positions and Voter Orientations, u H.D. Klingemann, D. Fuchs, *Citizens and the State*, Oxford Univ. Press, 1995., str. 192.

kazuje da i naši studenti stoje u prosjeku točno u centru. Međutim, analiza varijance između stranačkog izbora i lijevo-desnog opredjeljenja (Tablica 1.) pokazuje da postoji statistički značajna razlika između izbora stranke i ideološkog samopozicioniranja studenata. Rezultati pokazuju da su studenti koji bi glasovali za HDZ i pogotovo za HSP više desno opredjeljeni nego studenti koji bi glasovali za ostale stranke, dok su najviše lijevo opredjeljeni oni studenti koji bi glasovali za SDP. Istraživanje grupe autora pokazalo je također (makar s drukčijom prezentacijom rezultata) da su u nas 1990. HDZ-ovi birači bili više desno, a SDP-ovi više lijevo orijentirani, dok su se birači ostalih stranaka nalazili negdje između ova dva ekstrema¹⁷. Naše je istraživanje pokazalo da su neodlučni (neopredjeljeni) također u prosjeku centristički opredjeljeni, jer je njihov prosjek na ljestvici lijevo-desno iznosio 5,16. Korelacija (eta) između izbora stranke i lijevo-desnog opredjeljenja iznosi 0,43, što pokazuje da postoji statistički značajna i prilično jaka veza između ove dvije varijable. Ovaj rezultat pokazuje kako lijevo-desno ideološko opredjeljenje u naših studenata ima značajan utjecaj na njihovo izborno opredjeljenje, te da je on znatno jači od utjecaja ostalih vrijednosnih orijentacija (Tablica 1.). Upravo zato treba vidjeti koliko vrijednosne orijentacije utječu na ideološko opredjeljenje, a koliko stranački identitet (iskazan kroz izborno opredjeljenje studenata).

Prije nego se osvrnemo na prikazane rezultate treba ponovno naglasiti da su R. Inglehart i H. Klingemann (1976.) ustanovili da u zemljama zapadne Europe ideološko osjećanje građana na ljestvici lijevo-desno odražava prije svega stranačku afilaciju (vezanost za određenu stranku) više nego preferencije koje se odnose na političke probleme ili vrijednosne orijentacije. Pokazalo se tako da je stranačka komponenta (stranački identitet) bila jača i značajnija za objašnjenje lijevo-desnog opredjeljenja, nego vrijednosne orijentacije ili odnos prema političkim problemima. Njihova je analiza pokazala da lijevo-desno samoopredjeljenje ima značajnu vrijednosnu komponentu u svakoj zemlji (tj. vrijednosnu usmjerenost ljudi), ali su korelacije sa stranačkim identitetom (izborom stranke) bile barem dvostruko veće. O. Knutsen (1997.) ustanovio je u svojim istraživanjima za trinaest zapadnoeuropskih zemalja da je stranačka komponenta za 1990. godinu objasnila oko 35% varijance u lijevo-desnom opredjeljenju, dok je vrijednosna komponenta (tri navedene vrijednosne orijentacije zajedno) objasnila samo oko 22% varijance u tom opredjeljenju¹⁸. Prema tome, njegovo istraživanje je samo potvrdilo Inglehartov i Klingemannov rezultat. Međutim, kad je Knutsen proveo kontrolu BDP-a (bruto društvenog proizvoda) i broja efektivnih političkih stranaka u pojedinim zemljama, dobio je rezultat da je vrijednosna komponenta bila relativno jača od stranačke komponente za objašnjenje lijevo-desnog opredjeljenja ljudi u razvijenijim zemljama, te u onima u kojima postoji veći broj efektivnih političkih stranaka (tj. zastupljenih u parlamentu).

¹⁷ I. Grdešić, M. Kasapović, I. Šiber, N. Zakošek, *Hrvatska u izborima '90*, Zagreb, Naprijed, 1991., str. 120-121.

¹⁸ O. Knutsen, The Partisan and the Value-based Component of Left-Right Self-placement: A Comparative Study, *International Political Science Review*, 1997., Vol. 18, br. 2, str. 200.

Tablica 3. Utjecaj vrijednosnih orijentacija i izbornog opredjeljenja na ideološko (lijevo-desno) opredjeljenje

Zemlje	r/eta	Beta 1	Beta 2	Beta 3
Hrvatska (studenti) (1998./9.)				
Religiozno-sekularna (R-S)	-,17	-,18	,08	,10
Ljevi-desni materijalizam (L-DM)	,08	,09	,04	,06
Materijalizam-postmater. (M-PM)	-,18	-,17	,17	,14
Izorno opredjeljenje (isključeni neopred.)	,43		,37	
Izorno opredjeljenje (svi)	,36			,31
R ²		,061	,217	,163
Irska (1990.)				
Religiozna orijentacija	,30	,29	,26	
L – DM	,19	,17	,14	
M – PM	,18	,13	,10	
Izbor stranke	,30		,21	
R ²		,143	,184	
Njemačka (1990.)				
Religiozna orijentacija	,22	,19	,10	
L – DM	,30	,21	,14	
M – PM	,37	,32	,19	
Izbor stranke	,55		,43	
R ²		,216	,370	
Britanija (1990.)				
Religiozna orijentacija	,12	,11	,09	
L – DM	,36	,29	,13	
M – PM	,31	,22	,15	
Izbor stranke	,52		,42	
R ²		,183	,324	

Izvor za navedene zemlje: O. Knutsen, 1997. (Napomena: Knutsen je varijable kodirao kao lijevo opredjeljenje, religiozna usmjerenost, lijevi materijalizam i postmaterijalizam); on je proveo analizu samo za stranački opredijeljene birače.

Provedene regresijske analize (vrijednosni model = Beta 1 i puni model = Beta 2 u Tablici 3.) za navedene europske zemlje (te one koje ovdje nisu prikazane) pokazale su da je u svim europskim zemljama stranačka komponenta imala najveći utjecaj na lijevo-desno opredjeljenje (samopozicioniranje) građana. Knutsen je pokazao da je lijevi-desni materijalizam (L – DM) imao veći utjecaj na lijevo-desno samopozicioniranje od druge dvije vrijednosne orijentacije u većini europskih zemalja, a pogotovo razvijenijim zemljama poput Švedske, Britanije, Francuske, itd. U nekim zemljama (Belgija, Irska) religiozne orijentacije imaju veći utjecaj od ostalih vrijednosti, dok je Njemačka jedina

zemlja u kojoj materijalističko-postmaterijalističke orijentacije (M – PM) imaju veći utjecaj od ostalih orijentacija¹⁹.

Međutim, kad je Knutsen proveo tzv. dekompoziciju totalno objašnjene varijance u lijevo-desnom opredjeljenju, pokazalo se da postoji najveći utjecaj jedinstvene (posebne) stranačke komponente, te zajedničke komponente (vrijednosne i stranačke) na lijevo-desno opredjeljenje u svim zemljama Europe. Ove dvije komponente objašnjavaju u većini zemalja oko 40-50% ukupno objašnjene varijance u lijevo-desnom opredjeljenju, dok je jedinstvena vrijednosna komponenta objasnila tek oko 10-20% te varijance. Knutsen je našao, što je osobito važno, da je jedinstvena stranačka komponenta bila najjača u manje razvijenim zemljama, kao i u zemljama sa stranačkim sustavima u kojima ima manji broj efektivnih političkih stranaka (zastupljenih u parlamentu). Za jedinstvenu vrijednosnu komponentu ne postoji tako jasan zaključak, ali je zajednička komponenta (stranačka plus vrijednosna) najveća u razvijenijim društvima. Vrijednosna komponenta je također jača u razvijenijim društvima od stranačke komponente u situaciji kad su vrijednosne orijentacije analizirane kao prethodne u kauzalnom nizu na izbor stranke. Ovdje nemamo namjeru analizirati vrlo kompleksni Knutsenov model lijevo-desnog opredjeljenja i njegovu vrijednosnu i stranačku etiologiju, već je važno istaknuti kako je on utvrdio da je stranačka komponenta najvažnija za ideološko opredjeljenje u svim zemljama, a pogotovo u manje razvijenim zemljama, da je lijevi-desni materijalizam važniji u većini zemalja, te da je zajednička komponenta (vrijednosti plus strančarstvo) važnija u razvijenijim zemljama, a vrijednosna pod navedenim uvjetima također je važnija u razvijenijim društvima. Prema tome, moglo bi se zaključiti da u razvijenijim zemljama Europe, te u zemljama s većim političkim pluralizmom, vrijednosne orijentacije postaju sve značajnije u ideološkom opredjeljivanju građana, dok uloga strančarstva značajnije ne opada, ali je u manje razvijenim zemljama strančarstvo važnije. Taj rezultat ima svoje političke implikacije. Smatramo, naime, kako ova činjenica govori o tome da ekonomski razvoj i politička pluralizacija utječu na povećavanje kompleksnosti ideološkog opredjeljenja, te da stranački identitet, koliko god da je još uvijek najvažniji, izgleda kako neće biti tako važan i ekskluzivan u ideološkom, a onda sigurno i u izbornom opredjeljivanju ljudi. Dakle, ideološko opredjeljenje postajat će sadržajno sve kompleksnije – ljudi će sve više kombinirati svoje ideološko opredjeljenje prema svome stranačkom identitetu, ali i sve više, čak i naglašeno više, prema svojim vrijednosnim orijentacijama.

Rezultati istraživanja pokazuju da je u naših studenata njihova stranačka komponenta (izborno opredjeljenje) najvažnija za objašnjenje njihova ideološkog (L – D) opredjeljenja. Prema tome, to se slaže s rezultatima za ostale europske zemlje. Međutim, naši rezultati pokazuju da vrijednosne orijentacije (iako lijevi-desni materijalizam nije naročito kompatibilna mjera s onom u europskim istraživanjima) nemaju ni približno takav utjecaj na lijevo-desno opredjeljenje studenata, kao što je to slučaj za građane u europskim zemljama. Druga specifičnost naših rezultata jest i ta da upravo lijevi-desni materijalizam (L – DM) ima najmanji doprinos u vrijednosnom modelu za objašnjenje lijevo-desnog opredjeljenja naših studenata, a upravo je ova vrijednosna orijentacija imala gotovo najveći značaj za građane u većini europskih zemalja. Treća specifičnost

¹⁹ O. Knutsen, *Party Choice*, 1995., *op. cit.*, str. 488.

našeg istraživanja jest i ta da vrijednosni i puni model objašnjavaju znatno manje varijance u lijevo-desnom opredjeljenju, nego što je to slučaj za većinu europskih zemalja. Irska je jedina zemlja koja je najbliža našem modelu (naravno, specifičnost našega ograničenog uzorka treba uvijek imati u vidu). Zanimljivo je, dalje, da su religiozno-sekularna i materijalističko-postmaterijalistička orijentacija gotovo od jednake važnosti za ideološko opredjeljenje naših studenata, dok lijevo-desni materijalizam u navedenim modelima nema osobitu važnost. Očito je, dakle, da varijable industrijskog raskola ne utječu na ideološko opredjeljenje naših studenata, pa ni na njihovo stranačko opredjeljenje, koliko na to njihovo opredjeljenje utječu varijable predindustrijskog raskola (religiozno-sekularno usmjerenje) i varijable postindustrijskog raskola (materijalizam-postmaterijalizam). Ovaj rezultat ima i odgovarajuće političke implikacije.

Kako stvari sada stoje, lijevo orijentirane stranke mogu računati na studente koji su više sekularno i postmaterijalistički orijentirani, a više desno orijentirane stranke na studente koji su više religiozno i materijalistički usmjereni. Studente kao da u njihovu ideološkom samoopredjeljivanju “ne zanimaju” naročito pitanja vezana za industrijske raskole u društvu (socijalna ili tržišna usmjerena demokracija, industrijska demokracija, jednakosti i razlike). Ako ih materijalni aspekt zanima, onda ih zanima ne u smislu političko-ekonomskog društvenog ustroja, nego kao pitanje socijalne sigurnosti, što se vidi po njihovoj polarizaciji u materijalističko-postmaterijalističkoj orijentaciji, a ne toliko u lijevo-desnom materijalizmu.

Struktura i načini ukupnog utjecaja (totalnog efekta) vrijednosti i izbora stranke na ideološko (lijevo-desno) opredjeljenje

Ovdje nas ukratko zanimaju još dva pitanja: 1. koji dio totalno (ukupno) objašnjene varijance u lijevo-desnom opredjeljenju pripada utjecaju vrijednosnih orijentacija, a koji izbornom (stranačkom) opredjeljenju, te koji dio zajedničkom utjecaju vrijednosti i strančarstva; 2. koji dio totalnog efekta (utjecaja) svake pojedine vrijednosne orijentacije pripada izravnom (direktnom) utjecaju na lijevo-desno opredjeljenje, a koji dio tog utjecaja ide neizravno (indirektno) preko izbora stranke (tj. izbornog opredjeljenja). Nije, dakle, važno znati samo koliki su totalni efekti (utjecaji) “vrijednosnog” i “punog” modela na ideološko (L – D) opredjeljenje ljudi, već je važno znati koji dio punog modela “otpada” na vrijednosne orijentacije (jedinствена vrijednosna komponenta), a koji na utjecaj strančarstva (jedinствена stranačka komponenta), te koji pripada zajedničkom utjecaju vrijednosti i strančarstva (zajednička komponenta). Isto tako važno je znati koji dio svake pojedine vrijednosne orijentacije utječe izravno na ideološko (L – D) opredjeljenje, a koji dio ide preko izbora stranke (izbornog opredjeljenja)²⁰.

²⁰ O teoriji takvih modela i analiza vidjeti više u radu O. Knutsen, The Partisan and the Value-based Component of Left-Right Self-placement: A Comparative Study, *International Political Science Review*, Vol. 18, br. 2, 1997., str. 206-207.

Na prvo pitanje se može odgovoriti tzv. dekompozicijom objašnjenog totalnog efekta (totalne varijance) vrijednosnih orijentacija i izbora stranke u lijevo-desnom opredjeljenju ljudi. A na drugo se pitanje može odgovoriti analizom relativnih efekata svake pojedine vrijednosne orijentacije unutar vrijednosnog modela i unutar punog modela (doprinos svake vrijednosti kad je u vrijednosni model uključena i varijabla izbor stranke), a indirektni efekt svake pojedine vrijednosti jest razlika između totalnog i direktnog efekta.

Tablica 4. Dekompozicija (struktura) totalnog efekta vrijednosnih orijentacija i izbora stranke na lijevo-desno opredjeljenje

Zemlje	Komponente			
	Vrijednosna	Stranačka	Zajednička	Totalni efekat
Hrvatska (studenti)	,04	,16	,02	,22
Irska	,10	,04	,05	,18
Njemačka	,06	,15	,15	,37
Britanija	,05	,14	,13	,32
Francuska	,06	,26	,18	,50
Portugal	,02	,23	,07	,32
Norveška	,06	,19	,17	,42
Italija	,07	,19	,12	,38

Napomena: Za europske zemlje podaci se odnose na 1990., izvor – Knutsen, 1997.

Knutsen je utvrdio kako se u europskim zemljama (ovdje nisu navedene sve ispitane zemlje) utjecaj jedinstvene vrijednosne komponente na lijevo-desno opredjeljenje kreće u rasponu od 0,02 (Portugal) do negdje oko 0,07 (Italija, Njemačka itd.); da se utjecaj jedinstvene stranačke komponente kreće u rasponu od 0,04 (Irska) do 0,29 (Island); dok se udio zajedničke komponente u totalnom efektu kreće od 0,05 (Irska) do 0,27 (Nizozemska)²¹. Postoje, dakle, značajne međunacionalne razlike u utjecaju navedenih komponenti na lijevo-desno opredjeljenje ljudi.

Za naše rezultate moglo bi se reći (iako se radi samo o studentima) da se doprinos dviju komponenti (vrijednosne i stranačke) ideološkom opredjeljenju studenata kreće u prosjeku europskih zemalja, dok se utjecaj “zajedničke” komponente sroza gotovo u cjelini. U Europi je stranačka komponenta najveća, a to znači i najvažnija za objašnjenje ideologije ljudi, zatim je nedvojbeno slijedi zajednička komponenta (kombinacija vrijednosti i strančarstva), te na kraju najmanji utjecaj pripada vrijednosnoj komponenti. Važno je primijetiti da je “zajednička komponenta” najveća u razvijenijim zemljama Europe. A to, pak, znači da građani sve više svoje ideološko (L – D) opredjeljenje zasnivaju kombinirano na izboru stranke, ali i na vrijednosnim orijentacijama. U Portugalu, primjerice, nije baš tako, jer je utjecaj stranačke komponente značajno (disproporcionalno) veći od utjecaja zajedničke ili vrijednosne komponente. Znači da je u ovoj zemlji izbor stranke dominantan orijentir za ideološko opredjeljenje ljudi, dok

²¹ O. Knutsen, 1997., op. cit., str. 208-209.

primjerice u Francuskoj, Norveškoj, Njemačkoj, itd., sve veću ulogu igraju i vrijednosne orijentacije, osobito u kombinaciji sa strančarstvom. Upravo je to bio razlog da se vidi koji dio vrijednosnih orijentacija utječe izravno na ideološko opredjeljenje, a koji dio ide preko izbora stranke (izbornog opredjeljenja).

Tablica 5. Direktni i indirektni utjecaji (doprinosi) totalnog efekta vrijednosnih orijentacija na ideološko (lijevo-desno) opredjeljenje

Efekti	Vrijednosne orijentacije			
	Relig. – Sek.	L – DM	M – PM	Suma (%)
Hrvatska (studenti)				
Totalni efekti	,18	,09	,17	,44
direktni	,08	,04	,17	,29 (66)
preko izbora stranke	,10	,05	,00	,15 (34)
Europa (1990)				
Totalni efekti	,20	,30	,18	,67
direktni	,13	,16	,11	,39 (58)
preko izbora stranke	,07	,14	,07	,28 (42)

Napomena: Izvor za Europu Knutsen, 1997.

Što podaci u ovoj posljednjoj tablici kažu? Za Europu oni kažu kako znatan dio (oko 50%) od lijevo-desnog materijalizma (L – DM) i oko 1/3 od ostalih vrijednosti utječe na ideološko (lijevo-desno) opredjeljenje preko izbora stranke (tj. izbornog opredjeljenja). Jasno je, dakle, da veći dio od totalnog (ukupnog) utjecaja vrijednosti ide izravno (oko 58%), ali značajan dio ide preko stranačkog opredjeljenja (oko 42%). Važno je uočiti i to da upravo lijevi-desni materijalizam ima najveći utjecaj preko izbora stranke, te da je totalni efekt ove vrijednosne orijentacije na ideološko opredjeljenje najveći s obzirom na druge orijentacije. Materijalističko-postmaterijalistička vrijednosna orijentacija ima najmanji utjecaj, ali je on prilično značajan. Iz ovoga se može zaključiti kako su u Europi za ideološko opredjeljivanje ljudi najznačajnije lijevo-desne materijalističke orijentacije, a to znači da su socijaldemokratska opredjeljenja dominirajuća i u izbornom opredjeljivanju ljudi.

Naši rezultati pokazuju da lijevi-desni materijalizam (L – DM) ima najmanji totalni i direktni efekt (utjecaj) na ideološko opredjeljenje hrvatskih studenata. A to je upravo suprotno u europskih građana. U naših studenata dominantna uloga pripada dvjema drugim vrijednostima (religiozno-sekularnoj i materijalističko-postmaterijalističkoj). Zanimljivo je zapaziti da materijalističko-postmaterijalistička vrijednost (M-PM) djeluje u cjelini izravno na ideološko opredjeljenje studenata, a ništa preko izbora stranke. To je svakako zanimljiv podatak i upozorava samo na jednu stvar, a ta je da studenti u Hrvatskoj ovu (materijalističko-postmaterijalističku) vrijednosnu osnovu svoje ideologije ne vežu za stranku. Moglo bi se, dakle, reći da materijalizam-postmaterijalizam ima značajnog utjecaja na ideologiju studenata, ali da je taj utjecaj izravan, a ne posredan preko izbora stranke. U slučaju religiozno-sekularne orijentacije stvar stoji drukčije, jer se veći dio utjecaja ove vrijednosti ostvaruje preko izbora stranke. Moglo bi se

zaključiti da se religiozno-sekularna orijentacija u odnosu prema ideološkom opredjeljenju studenata u većoj mjeri politički instrumentalizira i institucionalizira, dok se to ne bi moglo reći za njihovu materijalističko-postmaterijalističku orijentaciju. Čini se, dakle, da su u pravu oni koji kažu da ova “nova” orijentacija neće proizvoditi nove (klasične strukturalne) sukobe u društvu, barem kad su u pitanju visokoobrazovani ljudi, kao što je to bio slučaj s ostalim vrijednosnim orijentacijama, koje djeluju nezavisno ili češće u kombinaciji s nekom od strukturalnih varijabli (socioekonomskim statusom ili konfesijom). Međutim, podaci za Europu ipak ne govore da je to tako, jer se značajan dio i ove “nove” orijentacije ostvaruje u ideologiji ljudi neizravno preko izbora stranke.

Kompleksni model stranačkog identiteta i izbornog opredjeljenja hrvatskih studenata

Dosad smo ispitali utjecaj pojedinačnih vrijednosnih orijentacija na izorno opredjeljenje (izbor stranke), zatim utjecaj vrijednosnih orijentacija pojedinačno i zajedno na ideološko (lijevo-desno) opredjeljenje, te utjecaj vrijednosnih orijentacija zajedno s izborom stranke na ideološko opredjeljenje. Sve je to dalo određeni doprinos razumijevanju etiologije i dinamike izbornog i ideološkog opredjeljivanja građana u Europi i hrvatskih studenata. Međutim, ta analiza ne daje cjelovitiju sliku o stranačkim i izbornim opredjeljenjima. A ta cjelovitija slika može se dobiti na osnovi kompleksnijih modela analize stranačkog identiteta i izbornog opredjeljenja. Jedan od takvih modela ponudili su, kako smo već naprijed pokazali, O. Knutsen i E. Scarbrough, koji su oni nazvali konfliktnim modelom izbora stranke.

Oni, naime, smatraju da se izbor stranke može objasniti na osnovi tradicionalnih i novih raskola u društvu, koji dovode do političkih raskola (*cleavage politics*). Njihov pojam raskola obuhvaća, kako smo već naznačili, tri povezane pojave: *prvi* raskol se veže za socioekonomske i religiozne podjele u društvu, te se može odrediti kao strukturalni raskol; *drugi* se proteže na stanovite vrijednosne orijentacije (religiozno-sekularne, socijalno/liberalno-konzervativne i materijalističko-postmaterijalističke), dok se *treći* raskol pretače u političku potporu određenoj političkoj stranci (raskol se politički instrumentalizira i institucionalizira). Ako, pak, strukturalne varijable utječu dominantno na izbor stranke, onda se tu radi o strukturalnom političkom rascjepu u društvu i istovremeno o strukturalnom izbornom opredjeljenju ljudi. Ako, međutim, dominantni utjecaj na izbor stranke imaju vrijednosne orijentacije, onda se tu radi o vrijednosnom konfliktu u društvu i o vrijednosnom izbornom opredjeljenju. I, napokon, ako se utjecaj strukturalnih varijabli (vidjeti prikazani model u prvom dijelu rada) ostvaruje preko određenih vrijednosnih orijentacija, onda se tu radi o raskolnom (*cleavage*) izbornom opredjeljenju ljudi. Autore je zanimalo koje varijable najbolje objašnjavaju izbor stranke ljudi u europskim zemljama, kakva je dinamika djelovanja tih varijabli u duljem vremenskom periodu, te koji tip glasovanja (na osnovi dekompozicije totalnog efekta svih varijabli zajedno na izbor stranke) dominira u pojedinim europskim zemljama. Dakako, rezultati njihova istraživanja mogu imati, ako se dobro koriste, značajne političke implikacije – na primjer, za izradu političkih programa i izbornih strategija, za političke kampanje, itd.

Već smo pokazali da je vrijednosno izborno opredjeljenje bilo 1990. najzastupljenije u europskim zemljama, a osobito u razvijenijim, slijedilo ga je tzv. raskolno izborno opredjeljenje, a strukturalno glasovanje je bilo najmanje (ili najslabije) zastupljeno. Naravno, postojale su značajne varijacije među zemljama²². Mi smo za potrebe našeg istraživanja iskoristili neke njihove ideje. Pokušali smo, naime, posebnom analizom (definiranjem kanoničkih diskriminantnih funkcija) utvrditi utjecaje vrijednosnih orijentacija, strukturalnih varijabli, varijabli vezanih za performansu političkog sustava ili sustava vlasti, te ideoloških opredjeljenja na stranački identitet (stranačke preferencije) i izborna opredjeljenja (predviđano glasovanje za neku stranku) hrvatskih studenata. Zanimalo nas je, naime, kako se stranački identitet i izborno opredjeljenje studenata raspoređuju u “prostoru” navedenih varijabli, tj. koje mjesto zauzimaju u prostoru tih varijabli. Već je o navedenim varijablama bilo govora, osim o varijablama vezanim za performansu sustava. Za definiranje ovih varijabli mi smo koristili stavove studenata o osobnom zadovoljstvu s načinom funkcioniranja demokracije u Hrvatskoj (riječ je o procjeni demokratske performanse sustava), te njihove procjene o uspješnosti hrvatske Vlade u rješavanju problema nezaposlenosti (pokazatelj ekonomske performanse sustava). Zanimalo nas je, dakle, kako navedene varijable (strukturalne, vrijednosne, ideološke, performacijske) objašnjavaju stranački identitet i izborna opredjeljenja studenata. U biti, zanimalo nas je koje mjesto stranački identitet i izborno opredjeljenje studenata zauzimaju u “prostoru” navedenih varijabli.

Ovdje nemamo namjeru prikazivati sve dobivene rezultate, već samo krajnje i najbitnije. Prvo ćemo prikazati rezultate determinacije stranačkog identiteta, a potom i izbornog opredjeljenja. Da bismo utvrdili apsolutni i relativni doprinos pojedinih varijabli, odnosno skupina navedenih varijabli, morali smo koristiti specifične multivarijantne analize tako što smo u osnovi model analize stranačkog identiteta i izbornog opredjeljenja, kao zavisnih varijabli, uvodili postupno (korak po korak) skupine nezavisnih varijabli. Tako smo, primjerice, nakon testiranja uloge vrijednosnog modela (tj. religiozno-sekularnih, socijalno-konzervativnih ili lijevo-desnog materijalizma i materijalističko-postmaterijalističkih), ovome modelu dodali varijable koje se odnose na ideologiju i procjenu performanse sustava. Dakle, svakom narednom koraku dodavana je skupina novih nezavisnih varijabli, tako da je model na kraju bio sastavljen od skupina vrijednosnih, performacijskih i ideoloških varijabli. Takav postupak analize omogućuje procjenu postupnog povećavanja eksplanatorne (objasnidbene) moći svakoga pojedinog modela varijabli i procjenu ukupne eksplanatorne moći svih varijabli zajedno.

Iz Tablice 6. je jasno da smo prvo analizirali odnos između pojedinih modela varijabli (strukturalnih, vrijednosnih, ideologije i performacijskih) i strančarstva (stranačkog identiteta i izbornog opredjeljenja), a potom između kombiniranih modela i strančarstva. Posljednja kolona pokazuje vezu između vrijednosti, ideologije i performanse zajedno i strančarstva. Analiza, dakle, pokazuje da strukturalne varijable (SES: školovanje oca i financijsko stanje obitelji) doprinosi vrlo malo (statistički beznačajno) objašnjenju stranačkog identiteta i izbornog opredjeljenja hrvatskih studenata. Upravo zato

²² Vidjeti o tome opširnije u vrlo kompleksnom i metodološki sofisticiranom radu O. Knutsen i E. Scarbrough, Cleavage Politics, u J. W. Deth, E. Scarbrough (ur.), *The Impact of Values*, Oxford Univ. Press, 1995., str. 512-515.

smo ovu varijablu isključili iz daljnjih (kombiniranih) analiza. Ovaj rezultat pokazuje da strukturalne varijable nemaju utjecaja na strančarstvo hrvatskih studenata, dok su u Europi (Knutsen 1995.), iako nešto drukčije definirane i mjerene, pokazivale značajan utjecaj.

Tablica 6. Ujecaj različitih modela varijabli (svakog zasebno) na stranački identitet i izborno opredjeljenje hrvatskih studenata

Modeli varijabli	Stranački identitet		Izorno opredjeljenje	
	Kan. kor. (r)	R %	Kan. kor. (r)	R %
1. Strukturalne (SES)	,18	3	,16	3
2. Vrijednosne orijentac.	,42	18	,35	12
3. Ideologija (L – D)	,51	26	,43	18
4. Performansa sustava	,57	32	,49	24
5. Vrijednosti-ideologija	,58	33	,50	25
6. Vrijednosti-performansa	,64	41	,54	29
7. Ideologija-performansa	,65	42	,55	30
8. Vrijednosti-ideologija-performansa zajedno	,69	48	,58	34

Napomena: Sve korelacije su značajne na razini $p < 0,01$, osim prve (strukturalne); ovdje su analizirani podaci samo za studente koji su stranački i izborno opredijeljeni, dok su svi ostali (neopredijeljeni) isključeni iz analize; naglašavamo da je svaki od navedenih modela varijabli “koreliran” zasebno u odnosu prema nezavisnim varijablama – stranačkom identitetu i izbornom opredjeljenju.

Podaci dalje pokazuju da isti niz i sklop nezavisnih varijabli ima različitu eksplanatornu (objasnidbenu) moć u odnosu prema strančarstvu studenata. Tako je ukupni model nezavisnih varijabli (vrijednosti, ideologija i performansa) objasnio čak 48% zajedničke varijance u stranačkom identitetu (preferenciji stranke), te samo 34% varijance u izbornom opredjeljenju (za koju bi stranku glasovali na predstojećim izborima) studenata. A to znači da je navedeni model varijabli bolji za predviđanje stranačkog identiteta (simpatiziranja i preferiranja stranke), nego za izborno (glasačko) opredjeljenje studenata.

Podaci iz prve četiri kolone pokazuju da strukturalne varijable imaju najmanji (beznačajan) utjecaj na strančarstvo studenata, dok pojedinačno gledano, performancijske varijable imaju apsolutno najveći utjecaj, zatim ideologija (lijevo-desno samopozicioniranje) i napokon vrijednosne orijentacije²³. Ovi rezultati upozoravaju kako je strančarstvo hrvatskih studenata više determinirano njihovom procjenom performanse političkog sustava (tj. njihovom procjenom načina funkcioniranja demokracije u Hrvatskoj i procjenom uspješnosti hrvatske Vlade u rješavanju problema zapošljavanja), nego što je determinirano njihovim vrijednosnim ili ideološkim orijentacijama. Iz toga

²³ Napominjemo da nas ovdje ne zanimaju doprinosi pojedinih vrijednosti (religiozno-sekularne, lijevo-desnog materijalizma i materijalizma-postmaterijalizma), već njihov doprinos zajedno.

bi se dalo zaključiti da je stranačko opredjeljivanje hrvatskih studenata prije racionalno-instrumentalno nego vrijednosno-ideološko. To je, prema svemu sudeći, posljedica njihova obrazovanja, a ne njihovih askriptivnih (socioekonomskih) karakteristika.

Kombinirani modeli nezavisnih varijabli (vrijednosti-ideologije, vrijednosti-performanse i performanse-ideologije) pokazali su logično povećanje objašnjenja studentskog strančarstva. Rezultati pokazuju da je za njihovo strančarstvo važnija kombinacija performanse i ideologije, nego vrijednosti i ideologije. Očito je, dakle, da je uspješnost sustava (tj. stavovi prema performansi sustava) ključna za stranačko opredjeljivanje studenata, a potom slijedi ideologija i konačno njihovo vrijednosno usmjerenje. Ove tri varijable zajedno objasnila su zaista visok postotak zajedničke varijance u njihovom strančarstvu (osobito u stranačkom identitetu). Prema tome, ako znate što studenti misle o uspjehu političkog sustava (o njegovoj demokratskoj efikasnosti) i što misle o svojoj ideologiji, moći ćete dosta uspješno procijeniti njihovo strančarstvo (stranačko i izborno opredjeljenje). Međutim, ako uz to znate i njihovo vrijednosno opredjeljenje, to ćete moći uraditi još uspješnije, ali ne mnogo uspješnije.

Sada nas, međutim, zanimaju podaci o tome kako pojedine varijable u punom modelu naše analize (tj. u kombiniranom od vrijednosti, performanse i ideologije) doprinose objašnjenju studentskog strančarstva (stranačkog identiteta i izbornog opredjeljenja). Zanima nas zapravo kako stranački identitet i izborno opredjeljenje stoje u “prostoru” svih nezavisnih varijabli u našem modelu analize.²⁴ Pri tome je, svakako, važno vidjeti djeluju li nezavisne varijable jednofunkcionalno ili višefunkcionalno; naime, važno je vidjeti mogu li iste nezavisne varijable djelovati jednodimenzionalno ili višedimenzionalno u odnosu prema stranačkim opredjeljenjima.

Tablica 7. Relativni utjecaj vrijednosnih orijentacija, ideologije i performanse sustava na stranački identitet i izborno opredjeljenje hrvatskih studenata

Nezavisne varijable	Stranački identitet (Standard kan. kor. r)	Izorno opredjeljenje (Standard. kan. kor. r)
Religiozno-sekularna	,27	,30
Jednakost-sloboda (L-DM)	,15	,00
Materijal.-postmater. (M-PM)	,23	,21
Demokratska performansa	–,57	–,58
Ekonomska performansa	–,26	–,20
Ideologija (L-D)	–,53	–,48
Totalni efekt (kan. r.)	0,69 (48% varijance)	0,58 (34% varijance)

Napomena: Ovdje su analizirani podaci samo za ispitanike koji su preferirali neku političku stranku ili su iskazali izborno opredjeljenje, dok su ostali isključeni iz analize: u prvom slučaju u uzorak je ušlo oko 370, a u drugom oko 570 od ukupno 860 ispitanika.

²⁴ Taj zadatak možemo uspješno ostvariti primjenom diskriminantne klasifikacijske analize: ovim postupkom se utvrđuje nekoliko stvari – 1. ukupni doprinos svih nezavisnih varijabli zavisnim varijablama, 2. doprinos svake pojedine varijable, te 3. mogućnost različitih diskriminantnih funkcija nezavisnih varijabli.

Posljednja analiza (Tablica 7.) pokazuje da prva kanonička diskriminantna funkcija objašnjava značajan postotak zajedničke varijance u stranačkom identitetu i izbornom opredjeljenju studenata. Ali ono što je ovdje važno jest to da su dvije nezavisne varijable (“demokratska performansa” i “ideologija”) najznačajnije za objašnjenje totalnog efekta ili ukupnog utjecaja svih varijabli zajedno na stranački identitet i izbornu opredjeljenje studenata. U prvom slučaju one objašnjavaju više od dvije trećine od ukupno objašnjene varijance, a u drugom slučaju i mnogo više. Nema, dakle, sumnje, a to su pokazale i prethodne analize, da su procjene studenata o demokratskoj performansi sustava, a ne toliko o njegovoj ekonomskoj performansi, te njihovo ideološko samopozicioniranje dvije ključne varijable za predviđanje njihova stranačkog identiteta i njihova izbornog opredjeljivanja. Vrijednosne orijentacije igraju stanovitu ulogu, a napose religiozno-sekularna i materijalističko-postmaterijalistička, dok indikacija lijevog-desnog materijalizma (u obliku preferencije jednakosti ili slobode) ima neznatnu ulogu.

Svakako je zanimljivo da je stranački identitet mnogo bolje objašnjen modelom navedenih varijabli, nego što je to izbornu opredjeljenje. Teško je reći zašto je to tako, ali je svakako zanimljivo da je u slučaju stranačkog identiteta, kad su svi ispitanici uključeni u analizu (dakle stranački opredijeljeni i neopredijeljeni), bio objašnjen značajno manji dio varijance istim sklopom varijabli, nego u slučaju kad su u analizu uključeni samo stranački opredijeljeni. A to može značiti samo jedno – da su stranački opredijeljeni svjesniji svoje ideološke orijentacije (pozicije) i da su svjesniji problema demokratske performanse u društvu.

Zanimljivo je, međutim, sada vidjeti kakvu poziciju zauzimaju ispitanici s obzirom na svoj stranački identitet i izbornu opredjeljenje na navedenim diskriminantnim (vrijednosno-ideološko-performacijskim) funkcijama iz Tablice 7. Da bi se to vidjelo korišteni su tzv. grupni centri, tj. kanoničke diskriminantne funkcije nezavisnih varijabli (vrijednosno-ideološko-performacijskih) koje su procijenjene prema sredinama pojedinih grupa (u našem slučaju preferiranih političkih stranaka).

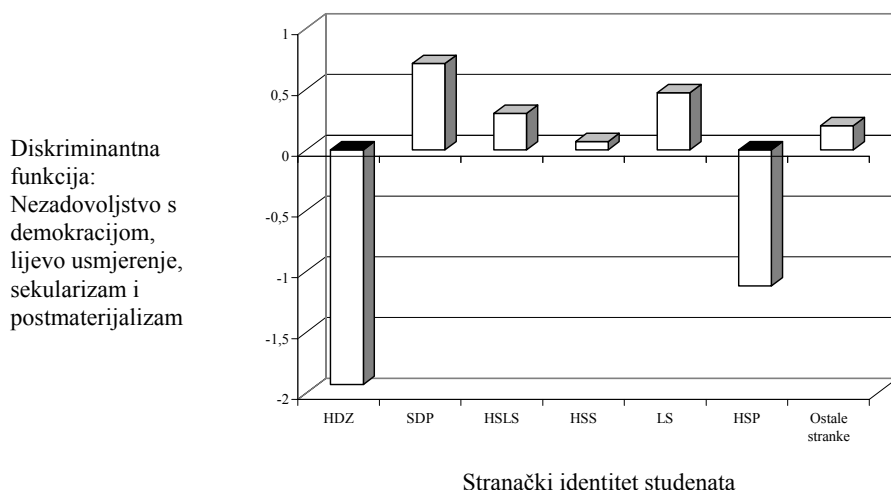
Tablica 8. Položaj izabranih stranaka (stranačkog identiteta i izbornog opredjeljenja studenata) u prostoru nezavisnih varijabli (tj. definiranih diskriminantnih funkcija iz Tablice 7.)

Stranke	Stranački identitet	Izbornu opredjeljenje
HDZ	-1,93	-1,84
SDP	,71	,47
HSLŠ	,30	,09
HSS	,07	-,30
LS	,47	,21
HSP	-1,12	-1,20
Ostale	,20	-,02

Napomena: Ovdje su prezentirane samo pozicije ispitanika koji su iskazali stranačku preferenciju i izbornu opredjeljenje (ostali su isključeni iz analize).

Rezultati u ovoj posljednjoj tablici jasno pokazuju položaj pojedine stranke (tj. stranačkog identiteta i izbornog opredjeljenja studenata) na definiranim diskriminantnim funkcijama ili modelu nezavisnih varijabli iz prethodne tablice (Tablice 7.). Oni konkretno kažu da studenti, koji su svoj stranački identitet vezali za HDZ i HSP, imaju na definiranoj diskriminantnoj funkciji (tj. nezavisnim varijablama iz Tablice 7.) ispodprosječno mjesto na toj funkciji. A to znači da su oni ispodprosječni u nezadovoljstvu s načinom funkcioniranja demokracije u Hrvatskoj i s efikasnošću rješavanja problema nezaposlenosti. Drugim riječima, to su studenti koji su natprosječno zadovoljniji demokratskom performansom u Hrvatskoj i koji su ideološki više desno opredijeljeni. Studenti, pak, koji vezuju svoj stranački identitet za SDP, LS, HSLŠ, HSS i ostale stranke, više su ideološki lijevo orijentirani i iskazuju višu razinu nezadovoljstva s načinom funkcioniranja demokracije u Hrvatskoj (to se može i grafički prikazati – Graf. 1.). Oni su također više sekularno i postmaterijalistički orijentirani.

Graf. 1. Položaj “stranačkog identiteta” studenata na performacijsko-ideološko-vrijednosnoj diskriminantnoj funkciji (prema podacima iz tablica 7. i 8.)

Očito je, dakle, da HDZ i HSP “imaju” kao simpatizere i birače studente koji su više desno orijentirani i koji su zadovoljniji načinom funkcioniranja demokracije u Hrvatskoj, koji su više religiozno orijentirani. Ostale stranke imaju studente koji svoj politički identitet grade na lijevom ideološkom usmjerenju, te na kritičko-nezadovoljnom odnosu prema demokratskoj performansi hrvatske države. Zanimljivo je da u svome izbornom opredjeljenju studenti koji se vežu za HSS po navedenim karakteristikama kao da više tendiraju prema studentima koji bi glasovali za HDZ i HSP, jer su i oni ispodprosječni, iako mnogo manje, na navedenoj diskriminantnoj funkciji (tj. performacijsko-ideološko-vrijednosnoj dimenziji). Sve što smo naveli moglo bi se reći da je i očekivano. Možda je to točno, ali je očekivano ili pretpostavljeno trebalo i dokazati.

Zaključci

Bez pojmova kao što su stranački i ideološki identiteti nije moguće razumjeti i objasniti političke rascjep, konflikte i izborna ponašanja ljudi. Strančarstvo je, dakako, složena pojava i ima brojne funkcije. U ovome smo radu pojam strančarstva promatrali na dvojak način – kao stranački identitet i kao izborno opredjeljenje. Stranački identitet smo odredili kao preferiranje (simpatiziranje, prihvaćanje) određene političke stranke, dok je izborno opredjeljenje određeno kao virtualno ili stvarno glasovanje za neku političku stranku na političkim izborima. Upravo zato što to nisu posve identične pojave, pokušali smo istražiti empirijskim metodologijama koji faktori determiniraju, i na koji način, ove dvije pojave.

Ideološki identitet je druga složena pojava bez koje nije moguće razumjeti stranačke identitete i izborna opredjeljivanja ljudi. Obično se ovaj identitet definira u obliku lijevo-desnog opredjeljenja. Kako su mnoga istraživanja pokazala da je ideološki identitet (tj. samopozicioniranje ljudi na ljestvici lijevo-desno) vrlo važan za predviđanje stranačkih i izbornih opredjeljenja, mi smo također pokušali vidjeti ulogu ovog konstrukta.

Oslanjajući se na istraživanja Ingleharta, Klingemanna, Knutsena i drugih, u ovome smo radu pokušali vidjeti, na primjeru studentske populacije, koji faktori najbolje objašnjavaju izborna opredjeljenja, stranački identitet i ideološki identitet studenata. Pri tome smo koristili podatke iz nekih relevantnih istraživanja radi moguće komparacije dobivenih rezultata i izvedenih zaključaka o tome. Zanimale su nas ponajprije četiri osnovne stvari: 1. koje vrijednosti i na koji način stoje u osnovi izbornog opredjeljenja hrvatskih studenata, te usporedba sa sličnim istraživanjima u svijetu; 2. u kakvom odnosu stoji ideološko opredjeljenje i izborna opredjeljenje hrvatskih studenata; 3. u kakvom odnosu stoje vrijednosne orijentacije, izborna opredjeljenje i ideološko opredjeljenje, te 4. koji model nezavisnih varijabli, sastavljen od vrijednosnih orijentacija, strukturalnih varijabli, ideološkog opredjeljenja i procjene uspješnosti političkog sustava, pojedinačno i u multivarijantno-interakcijskom odnosu, objašnjava najbolje i u kojoj mjeri izborna opredjeljenja i stranački identitet.

Pošli smo zapravo od hipoteze da četiri skupine varijabli mogu dobro objasniti strančarstvo ljudi, a to su strukturalne varijable (socioekonomska obilježja), vrijednosne orijentacije (religiozno-sekularna, lijevi-desni materijalizam i materijalizam-postmaterijalizam), ideologija (lijevo-desno opredjeljenje) i stavovi koje glasači imaju o načinu funkcioniranja demokracije i uspješnosti vlasti u rješavanju društvenih problema (riječ je o performansi sustava). To smo pokušali uraditi na uzorku studenata i, kad je to bilo moguće, usporediti naše rezultate s nekima u svijetu.

Primjenom kompleksnih načina analize dobivenih empirijskih podataka došli smo do zaključaka:

1. da ideologija (lijevo-desno opredjeljenje) ima važniju ulogu za objašnjenje izbornog opredjeljenja i stranačkog identiteta hrvatskih studenata nego vrijednosne orijentacije pojedinačno i zajedno,
2. da religiozno-sekularna orijentacija ima nešto važniju ulogu od materijalističko-postmaterijalističke za objašnjenje izbornog opredjeljenja studenata,

3. da je lijevi-desni materijalizam slabije objašnjavao izborna opredjeljenja od ostalih orijentacija, dok je u Europi lijevi-desni materijalizam igrao gotovo najznačajniju ulogu u izbornim opredjeljenjima europskih građana,
4. da su vrijednosne orijentacije značajno slabije objašnjavale lijevo-desno opredjeljenje u studenata nego što je to bio slučaj u europskih građana; osobito u tome odnosu lijevi-desni materijalizam (iako u našem istraživanju nije kompleksno mjeren kao u europskim) nije pokazao značenje koje je pokazao u Europi – iz čega bi se mogao izvesti zaključak da je u Europi, kad su u pitanju svi građani, lijevi-desni materijalizam ključan za razumijevanje ideologije i ideoloških orijentacija ljudi,
5. da je izborna opredjeljenje značajno jača varijabla za objašnjenje ideološkog opredjeljenja studenata, nego što su to vrijednosne orijentacije zajedno i pojedinačno; takav isti rezultat dobiven je i u europskim istraživanjima (Inglehart i Klingeman 1976., Knutsen, 1995.),
6. da je stranačka komponenta (izborna opredjeljenje) najvažnija za objašnjenje lijevo-desnog opredjeljenja studenata, ali je to bio slučaj i u europskih građana (Knutsen, 1997.); vrijednosna komponenta u tome objašnjenju igrala je manju ulogu, dok je zajednička komponenta (vrijednosti i izborna opredjeljenje zajedno) igrala u Europi drugu važnu ulogu, a u našem istraživanju zajednička komponenta nije imala značajniju ulogu; analiza je također pokazala da vrijednosne orijentacije u Europi u velikoj mjeri djeluju izravno na lijevo-desno opredjeljenje građana, ali i posredno (indirektno) preko izbora stranke; u našem slučaju, primjerice materijalističko-postmaterijalističke orijentacije u cjelini su djelovale izravno na lijevo-desno opredjeljenje studenata, dok su u Europi ove orijentacije djelovale dvojako – gotovo dvije trećine izravno, a jedna trećina preko izbora neke stranke,
7. i, najzad, da kompleksni model naše analize može objasniti dosta visok postotak zajedničke varijance u stranačkom identitetu i izbornom opredjeljenju studenata; pokazano je, naime, da strukturalne varijable, vrijednosne orijentacije, performansa sustava i ideološko opredjeljenje mogu objasniti čak 48% zajedničke varijance u stranačkom identitetu i 34% u izbornom opredjeljenju studenata; pri tome varijable uspješnosti sustava (osobito demokratske performanse) i ideološka opredjeljenja imaju najveću, gotovo presudnu, ulogu.

Na kraju možemo reći da ovi rezultati mogu poslužiti u političkim kampanjama i izbornim strategijama političkih stranaka – treba ih samo znati koristiti. Smatramo, dalje, da su ovi modeli analize strančarstva i ideologije ljudi vrlo primjereni i da bi ih trebalo sve više upotrebljavati u proučavanju stranačkih identiteta, ideoloških usmjerenja i izbornih opredjeljenja građana. Vjerujemo da oni mogu pomoći u izgradnji konzistentne i pouzdane teorije o odnosu strančarstva, performanse i ideologije, a to su tri komponente politike bez kojih nije moguće zamisliti politički život uopće, pogotovo njegovu unutrašnju dinamiku. Sigurno je da ovakvi modeli analize strančarstva (stranačkog identiteta i izbornih opredjeljenja) mogu pridonijeti razvoju cjelovitije teorije strančarstva, a to je svakako jedna od značajnijih zadaća političke znanosti.

Vladimir Vujčić

PARTY AND IDEOLOGICAL IDENTITIES

Summary

This essay is an attempt to explore structural, value, ideological, and performance premises of partyism. It has been modelled after the methods and findings of eminent researchers (e.g. Inglehari, Klingemann, Knutesen, and others), who have devoted a major portion of their research to the relations among the mentioned concepts. The empirical research was conducted on a sample of Croatian students in 1998/99. By using complex analysis models of the mentioned variables we have showed that the ideological (left-right) orientation is more important for the electoral choice of Croatian students than the value orientations (religious/secular, left/right materialism and materialism/postmaterialism). The author then shows why (in line with the results of European studies) the party orientation is more important than the values. What is most important here, however, is the finding that the two variables (the assessment of the democratic performance of the system and the ideological left/right orientation) are relatively the most significant variables for explaining the party identity and electoral choice of Croatian students. It has been shown that the leftist and the opposition parties in Croatia can count on the more left-oriented students and those who are dissatisfied with the functioning of democracy in Croatia, plus those more secularly and post-materialistically oriented. The used analytical methods can contribute to a more detailed elaboration of the theory of partyism (party identities and electoral choices) and to the model of political polarization in the society. And this is surely one of the central tasks of modern political science.